

'הדיבוק' על כביש חיפה-ג'דה: על ההצגה הראשונה של 'הדיבוק' בארץ-ישראל*

פרדי רוקם

ליהודה יערי**

א

התיאטרון העברי בארץ-ישראל משקף תחום אחד בנסיונותיה של החברה החלוצית למצוא דרכי-ביטוי הולמות אותה כאמנויות השונות. למן 1890, השנה שבה הועלתה ההצגה הראשונה בעברית בארץ-ישראל, התפתח התיאטרון העברי, כשאחד ממאפייניו הבולטים הוא שילוב בין מקצוענות וחובבנות. הצגות חובבניות של תלמידי בתי-ספר ושל חברים ב'קלובים' של פועלים במושבות השונות היו הבסיס לתיאטרון העברי הארץ-ישראלי, זה המקצועי וזה המקצועי למחצה. ברור שעלייתם ארצה של שחקנים ואמני-במה אחרים, כמו, למשל, עליית 'הבימה', הוסיפה למקצועיות; אבל אצל ראשוני תיאטרון זה וגם בקבוצות שונות אשר קמו בארץ-ישראל, כמו למשל 'חובבי הבמה העברית' אשר נוסדה ביפו ב-1905, השתלבו השאיפה לרמה אמנותית גבוהה עם החובבנות בצורה מעניינת ביותר.

מלחמת-העולם הראשונה שיתקה כמעט לגמרי את חיי התרבות של היישוב היהודי בארץ-ישראל, ורק עם גלי העלייה השלישית שבאו לאחר מלחמה זו נראו ניצנים ראשונים חדשים להתפתחותו של תיאטרון עברי מקומי. בשלהי המלחמה נוסד ברוסיה תיאטרון 'הבימה', אשר עתיד לבוא לארץ-ישראל כפעם הראשונה ב-1928 עטור בתשכחותיהם של מבקרי אומות העולם, בעיקר על הצגת 'הדיבוק' כבימיו של ואכטנגוב, אשר הוצגה לראשונה ב-13 בינואר 1922 במוסקבה. בביקורה הראשון בארץ-ישראל התקבלה 'הבימה' בהתלהבות רבה, אך גם בחשדנות מסוימת. הועלו נגדה טענות ביחס לזרותה לתרבות העברית החלוצית המקומית, בשקפה בעיקר את היהדות הגלותית.

* פרק זה מהווה השלמה למאמרי 'הדיבוק' בארץ-ישראל — התיאטרון, הביקורת והתגבשותה של התרבות העברית, קתדרה, 20 (תמוז תשמ"א), עמ' 183-202. תודתי נתונה לאברהם שפירא מקבוצת יזרעאל שקישר ביני לבין יהודה יערי. המחקר למאמר זה נערך במסגרת הפרוייקט 'התיאטרון העברי בארץ-ישראל' של החוג לתולדות התיאטרון, האוניברסיטה העברית ירושלים, בתמיכתה של הקרן למחקר בסיסי של האקדמיה הלאומית למדעים.

** יהודה יערי, איש העלייה השלישית, הלך לעולמו ביום כ' בחשוון תשמ"ג (6 בנובמבר 1982).

סביב שאלה זו התנהלו ויכוחים רבים בעשור הראשון שלאחר מלחמת-העולם הראשונה, ותיאטראות ארץ-ישראליים, כמו 'התיאטרון העברי', 'בר כוכבא', 'משחקי התיאטרון הדרמטי', 'התיאטרון ארץ הישראלי' (כך! ובקיצור — 'התא"י') ו'האהל', ניסו בדרכים שונות ליצור סגנון תיאטראלי מקומי ושורשי¹. גם כתב-העת 'תיאטרון ואמנות' משקף את החיפוש אחרי מקורותיה של החברה החלוצית בתרבות 'העברית', להבדיל מן התרבות היהודית².

כד בכד עם התפתחותם של תיאטראות מקצועיים פחות או יותר, התפתחו גם תיאטראות חובבניים במסגרות שונות. במאמר זה אביא קורות ניסיון אחד של תיאטרון-חובבים. לא אנסה לגעת כאן בכל הסוגיה המורכבת של תיאטרון-חובבים בשנות העשרים בארץ-ישראל, אלא רק במפעל תיאטרוני-חובבני אחד של קבוצת צעירים, חברי 'השומר הצעיר' ('קיבוץ א'), שעבדו כסלילת הכביש חיפה-ג'דה ואשר עתידים היו לייסד במזרח עמק-חרוד את קיבוץ בית-אלפא באוקטובר 1922. חברי קבוצה זו פיתחו ביטויים אמנותיים שונים, בעיקר בתחום הספרות הכתובה, אך גם בתחום התיאטרון, כפי שאראה בהמשך. קובץ דברי ספרות, זכרונות והגות בשם 'קהילתנו', אשר 'יצא לאור בשנת תרפ"ב על-ידי קיבוץ א' — כביש חיפה-ג'דה² בתאריך שהיה כנראה קרוב מאוד לתאריך הצגתה הראשונה של הקבוצה — 'הדיבוק', מבטא את הלכי הרוח אצל חברי הקולקטיב, וכדי לעמוד על הרקמה התרבותית המורכבת שלו, יש להוסיף לו את ההצגות שהעלתה הקבוצה.

הסופר יהודה יערי היה האיש שעמד מאחורי הצגות אלה. הוא נולד בגליציה למשפחה חסידית ועלה ארצה ב-1920. נמנה עם מייסדי קיבוץ בית-אלפא וב-1926 עזב את הקיבוץ ומאז מתגורר בירושלים. (לימים קרית-ענבים). 20

שיחותי עמו נסבו לא רק על להקת התיאטרון של הקבוצה והצגותיה, אלא אף — מטבע הדברים — על נושאים כלליים הנוגעים להתפתחותו התרבותית של היישוב באותן שנים, ואין ספק שהצגת 'הדיבוק', כמו גם ההצגות האחרות של חברי הקבוצה — 'שרשרת הזהב' של י"ל פרץ ו'הגולם' של ה' לייוויק — מהוות חוליה מעניינת ביותר בהתפתחות זו.³

ב

ל'הדיבוק' נודע מקום ייחודי בהתפתחותו ובהתגבשותו של התיאטרון העברי. בכיצוע תיאטרון 'הבימה' יצר מחזהו של אנסקי מיתוס תיאטרוני שהפך לאחד מסימני ההיכר של תיאטרון זה. הצגת הבכורה של 'הדיבוק' ב'הבימה' היתה, כאמור, בינואר 1922. כלומר קרוב מאוד לכיצועו של המחזה על-ידי קבוצת 'השומר הצעיר' ככביש חיפה-ג'דה. אך לדברי יערי, לא ידעו חברי הקבוצה על ביצוע זה בזמן עבודתם על המחזה (לדבריו, בקושי ידעו על המתרחש בתל-אביב), כי עיתונות יומית כמעט לא הגיעה למחנה העבודה. לעומת זאת ידע חלק מחברי הקבוצה על הצגת 'הדיבוק' של ה'וילנער טרופע', והיו אף כאלה שראו אותה. הצגה זו היתה ההפקה המסחרית הראשונה של

1 אופיה 'הארץ-ישראלי-עברי-מזרחי' של הצגת 'יעקב ורחל' של 'האהל' יידון במאמר אחר הנמצא כעת בהכנה.
 2 על-פי השער במהדורה המצולמת של 'קהילתנו' משנת תשכ"ד. על קובץ זה ראה, למשל, את דברי הביקורת של י' לופבן, הפועל הצעיר, טו, 31 (30.6.1922). עמ' 12-13.
 3 השיחות התנהלו בחודשים ינואר-מארס 1982 בביתו של יערי.

המחזה. היא נקטה בקו פולקלוריסטי וזכתה להדים נרחבים. כבר לפני הצגת הבכורה ביידיש, ב-9 בדצמבר 1920, יצא המחזה של אנ־סקי לאור בתרגומו העברי של ביאליק, בכרך הראשון של 'התקופה'⁴.

המחזה זכה לתשומת־לב רבה אצל הקהל המקומי, גם לפני בואה של 'הבימה' ארצה. מיכאל גור העלה את המחזה עם 'משחקי התיאטרון הדרמתי', על־פי הנוסח הווילנאי ב-8 ביוני 1922, ומנחם גנסין העלה אותו עם 'התא"י' 'בעקבות ואכטנגוב' (על־פי המודעות בעיתונות) ב-20 בפברואר 1926. מדברי יהודה יערי מתברר שההצגה על כביש חיפה־ג'דה הקדימה את שתי ההצגות הללו. העניין שעורר המחזה לא רק אצל יהודי הגולה אלא גם אצל חלוצי ארץ־ישראל הוא בוודאי מעל ומעבר לערכו הספרותי. הנושא המיסטי ותיאור העיירה היהודית הצליחו כנראה ליצור חוויה חזקה ביותר בביצועים התיאטראליים השונים ועוררו רגשות סנטימנטאליים חיוביים ושליליים חזקים ביותר בקהל המבקרים. בהקשר הארץ־ישראלי יש לראות את ההפקות השונות של המחזה כעין מפגש בין התרבות הגלותית של העבר, ההווה החלוצי והניסיון בהווה למצוא ביטוי אמנותי־תיאטראלי לעבר זה. יש להניח שאפילו בהקשר היהודי הגלותי, חלק מן העבר הזה לא היה קיים עוד בזמן שההצגה הוצגה בהצלחה גדולה כל־כך.⁵

חשיבותה הסוציו־תרבותית של הצגת 'הדיבוק' אינה מוטלת אפוא בספק, ואפשר לומר שבשנות העשרים שימשה ההצגה דוגמה לפרידה מן העבר התרבותי היהודי. יתר על כן, קולות העבר משמשים בתוך המחזה עצמו נושא מרכזי. קולו של חנן, המדבר דרך פיה של לאה כדיבוק, הוא בעצם התגלמות של הנדר לחתן את חנן עם לאה, השייך לעברן של הדמויות במחזה, והפרת נדר זה היא אשר גורמת למשבר. ניתן לפרש את הניסיון לגרש את הדיבוק על־פי רצון היהדות החילונית באותה תקופה, ואנשי התיאטרון ביניהם, כגירוש העבר, הן הדתי והן הגלותי. אלא שסופה של ההצגה מותיר תהייה ביחס לאפשרות לגרש את העבר בצורה מוחלטת, ואפשר אף לומר, שמבחינה רגשית מסמל מותה של לאה ואיחודה מחדש עם אהובה חיוב של הקשר עם העבר.

אין ספק שהיחסים המורכבים בין התכנים של אנ־סקי, דרכי הביטוי התיאטראליות של ההפקות השונות ומצבה התרבותי של היהדות דירבנו לא מעט את הוויכוחים סביב ההפקות השונות. יחסים אלה ודאי חיזקו אף את עוצמתן הרגשית של ההצגות עצמן. אין ספק שלאנשי 'הבימה', למשל, היוותה ההצגה מעין תחליף חילוני להזדהותם עם ערכי הדת. למרות זרותו של התיאטרון כשלעצמו לערכים היהודיים הדתיים, הצגות שונות, וכיניהן 'הדיבוק', החזירו את הפולחן הדתי דרך העבודה על הבמה. אפשר לומר שב'הבימה' התאחדו בצורה מעניינת ביותר רגשות דתיים־אידיאולוגיים עם שיטת המשחק של סטניסלאבסקי העומדת על הזדהותו של השחקן עם תפקידו. המעשה התיאטראלי הפך בעקבות זאת לפולחן 'דתי' למחצה, כאשר הוא עשה שימוש בחומרים דתיים בתוך מסגרת חילונית.

גם עבור חברי 'השומר הצעיר', שהציגו את 'הדיבוק' על כביש חיפה־ג'דה ממש באותו זמן שבו

4 ש' אנ־סקי, 'בין שני עולמות (הדיבוק)', תרגום ח"ג ביאליק, התקופה, א (1918), עמ' 223-296. על גלגוליו של הטקסט ותרגומו השונים ראה מאמרו של ש' ורסס, העומד לראות אור בהספרות.

5 על המאבקים בין העבר להווה ובין העבר לעתיד בראשיתה של הספרות העברית המודרנית ראה, למשל: ג' שקד, הספרות העברית 1888-1970, תל־אביב 1977, עמ' 27-32, 51-58 ועוד.

הוא הועלה על-ידי 'הבימה' במוסקבה, היה השילוב בין העבר התרבותי-רוחני לבין המפגש עם מציאות חדשה אחד ממרכיביה העיקריים של ההצגה.

ג

בחודשי החורף 1921-1922 היתה קבוצת העבודה של 'השומר הצעיר' שאליה השתייך יערי חסרת עבודה. על אופיה של הקבוצה סיפר ב' וינריב:

השומר הצעיר היה בעל דיוקן מיוחד משלו. כמעט כל חבריו סימו את חוק לימודיהם בגימנסיה, מקצתם באו מן האוניברסיטאות. עם אנשי 'עמך' לא היה מגעם רב למדי. בהתבלטותם הזכירו את כת האיסיים ובהתלהבותם — את החסידים הראשונים. ואף על פי כן משכה וקסמה הופעתם של החברים המשכילים יותר.⁶

הקבוצה עבדה בקטע של כביש חיפה-נצרת לא הרחק מחיפה, וכדי להעביר את הזמן הפנוי הביאו אליהם ספרים. בין הספרים הללו היה גם הכרך הראשון של 'התקופה' ובו תרגומו של ביאליק ל'הדיבוק'. עבור יערי היה זה המפגש הראשון עם המחזה, ומתוך ההתלהבות שעורר בו, הקריא יערי קטעים ממנו בפני כמה מחבריו. גם הם התרגשו מאוד והוחלט לנסות להפוך את הטקסט הכתוב להצגה. על דמותו של יהודה יערי סיפר ב' וינריב את הדברים הבאים:

יודקה היה כבר אז די מפורסם בקרב פועלי הכבישים. הוא התחבב על חבריו: בשיריו ובסיפוריו שהיה מספר בטעם ובחן. בין השאר היה הוא הראשון — אם אין הזכרון מטעני, שהביא אלינו את שירו של יהואש 'הסוכה'.⁷

אבא חושי, שנמנה עם חברי הקבוצה, ראה את ההפקה הווילנאית לפני עלייתו ארצה, והיו אולי אף אחרים ששמעו עליה. חושי וכמה חברים נוספים נרתמו לעבודה על ההצגה בהנהלתו של יהודה יערי. יערי מספר שההתלהבות היתה גדולה מאוד וכבר בקריאה השנייה חולקו התפקידים למערכה הראשונה. עולם התיאטרון לא היה זר לקבוצת הפועלים, כפי שהעיד אחד מהם:

לא היינו בורים בעניני תיאטרון. לתלמידי התיכון בכירות אירופה היה ביקור בתיאטרון מנהג נפוץ ביותר. אפשר לספר אגדות על ביקורים אלה, כאילו דרכים היינו משיגים כרטיסים או מתפלחים בלי כרטיס. אהבנו תיאטרון והיינו משוחחים רבות אחרי ההצגה.⁸ בעקבות התנגדותם של כמה מחברי הקבוצה, שתמהו על התועלת שבהצגת מחזה נוסף מן הגלות, הוחלט להעלות בשלב ראשון רק את המערכה הראשונה. יערי שיחק בה את חנן, אשה בשם רחל (רוחצ'ה) שינדלר את לאה ואבא חושי שיחק את הרבי. חושי, שזכר את הניגונים החסידיים של ההפקה הווילנאית, המליץ להשתמש בהם, אך יערי מעיד שהוא לא רצה להשתמש בהם כי הוא זכר מביתו החסידי ניגונים חסידיים יותר מאלה של הווילנער טרופע'. בגישה זו ביטא יערי

6 ב' וינריב, 'הדיבוק בפעם הראשונה בארץ-ישראל' [שני דפים מודפסים במכונת-כתיבה מארכיונו הפרטי של יהודה יערי].

7 שם.

8 מתוך 'יומן', דף מודפס במכונת-כתיבה ללא סימני-יהוי נוספים. תודתי נתונה לידידיה שוהם מבית-אלפא ששלח אותו אלי.

בצורה מובהקת את החשיבות של הצגת 'הדיבוק' בחזרה אל המקורות האישיים כיהדות ובחסידות. וכך תיאר דב בקר את אופיה 'החסידי-תיאטראלי' של הקבוצה:

חבורת החסידים בקיבוץ שלנו לא היתה בעיקרה אלא לזמר חסידי. כמה מהם היה מוצאם מבתים חסידיים, הצטרפו לחבורה גם 'הגויים', כך כינו את אלה שבאו מבתים מתכוללים. עוד במחנה הכביש היתה מחצבה א', המחצבה הגדולה שלנו, תפוסה כמעט כולה על ידי חבורת החסידים. בראשה עמד יודקה, הוא הסופר יהודה יערי, וממנה צמח חוג לחובכות הבמה... מאין בא הנסיון ואפילו ברמת החובכים? אבא חושי, לעתיד ראש העיר חיפה, נזדמן להצגת 'הדיבוק' בידידי ע"י הווילנאים — ומכאן חלקו בהכנת הצגת 'הדיבוק'; הוא גם השתתף במשחק. והיתר, איש איש משלו: אחד ראה תיאטר בווינה, ואחד ראה אופרה, והכל הכירו ניגונים חסידיים ואת פולקלור העיירה. בין השחקנים היו כמה כוחות כשרוניים, שחקנים ממש, וכל היתר חובכים. אבל היה רצון עז לכיטוי משותף על הבמה. כל הצגה, מן ההכנות ולימוד התפקידים ועד להצגה על הבמה, ולאחריה, הכניסה רוח חיים רעננה בקיבוץ.⁹

הקשר האישי אל העבר הדתי בא לידי ביטוי באמצעות הצגת תיאטרון שהיא, כאמור, חילונית ביסודה. ה'מתנגדים' בין חברי הקבוצה ראו את הביצוע של המערכה הראשונה ולדברי יערי, 'הם חזרו בתשובה'. העבודה על שאר המחזה החלה, ותוך זמן קצר יחסית הצליחו להעלות את כולו, אמנם בקיצורים רבים, אך עם כל העלילה. יערי שיחק גם את תפקידו של הצדיק, בנוסף לעבודתו כבמאי ההצגה. ציירים ובעלי-מלאכה, כמו אנשיל פרידלנדר ואליעזר הליבני, הכינו את התפאורה, אלכסנדר בראלי ניגן בכינור ושולבו גם ריקודים שונים. על 'מסע הפרסומת' שקדם להצגת הבכורה סיפר ב' וינריב:

ערב אחד ניגש אלי בחיפה ד"ר שלמה הורוביץ אחד מחברי 'השומר הצעיר' הראשונים שהכרתי בבתניה ולחש סוד באזני: כליל שבת הבא תתקיים במחנה שליד הכביש הצגת תיאטרון. אך למען השם שלא אגלה את הדבר לאיש. שאלתי אותו מי 'השחקנים' ומי הבמאי? הכל יודקה [יהודה יערי] — השיב. איזה יודקה האם זה שמנהל את 'הקוצקר שטיבל' במחצבה? הוא אישר לי זאת בכך רבתי.¹⁰ הצגת הבכורה של ההצגה השלמה התקיימה במחנה העבודה של הקבוצה, בין הקילומטר ה-5 ל-10 מחיפה. על אירוע חגיגי זה סיפר ב' וינריב:

גדולה היתה הפתעתי כאשר נכנסתי לחדר האוכל וראיתי שהוא מלא מפה לפה אורחים מחיפה. מארגני ההצגה נבהלו מפני הקהל הרב וחככו בדעותיהם שמה לבטל את ההצגה. אך סוף סוף גבר הרצון להראות מה יכולים החברים לבצע. איך נראית ההצגה? אור חשמל עוד לא היה בארץ. כך שאת הבימה צריך היה להאיר במנורות נפט, ואף אלה לא היו גדולות מדי. כיצד הבמאי התגבר על הקשיים, זה סודו של יודקה עד היום הזה. יודקה גייס ציירים צעירים שלא רק ציירו את התפאורות, אלא גם עזרו בהתקנת הבמה הקטנה בצריף חדר האוכל.

9 ד' בקר, "אפרים" — חבורת החסידים וחובכות הבמה, דף מודפס במכונת-כתיבה. תודתי נתונה לידידיה שוהם מבית-אלפא שהמציא לי את כתב-היד.

10 ב' וינריב (לעיל, הערה 6).

הקהל הצטופף, עומד על השולחנות והחלונות.
ופתאם המסך עולה. אני זוכר את רחל ששיחקה את לאה, את המשולח גורני, את יודקה
ששיחק שני תפקידים: את חנן ואת הצדיק ממירופול ואת יצחק ניגר בתפקיד מנדל
בריניצר. הבטלן הראשון — אבא חושי.¹¹

יעקב דודון מספר בזכרונו על הצגת הבכורה:

לימים נודע לנו, בחיפה, שקבוצת השומר הצעיר החליטה לעסוק גם במקצוע הבמה והיא
מתכוננת להצגת 'הדיבוק'... היתה זו כמובן, הצגת חובבים מובהקת, אבל היא נתקבלה
על ידי הקהל הרב שבא מכל מחנות העבודה מסביב בהתלהבות... חזרתי מן ההצגה מלא
רשמים וכל העת ניקר במוחי הרעיון המטריד — אילו אנסקי היה חי... אילו אנסקי היה
חי, וחווה בהצגת 'הדיבוק' שלו בעמק זבולון באינטרפרטציה שלישית, לא מוסקבאית
וגם לא ורשאית אלא חלוצית-ישראלית.¹²

קשה לומר למה התכוון דודון במלים 'חלוצית-ישראלית', חוץ מזאת שהיא הוצגה על-ידי חלוצים
בארץ-ישראל. (דודון הכיר את אנסקי אישית ולכן הדגיש את רצונו שהוא יראה את ההצגה הזאת.
לאנסקי לא זכה למעשה לראות אף אחת מן ההפקות של מחזהו וההפקה הווילנאית הוצגה
לראשונה ביום השלושים למותו). 'ביקורת' נלהבת אחרת נרשמה ב'יומן':

ההצלחה היתה מלאה. ההצגה היתה באמת טובה... ההצגה הזאת שבוצעה כתנאים שונים
כל כך היתה טובה מאוד בעינינו. נדמה לי היום שהשיפוט היה אובייקטיבי. היא היתה
באמת טובה.¹³

גם ב' וינריב נלהב מאוד ממנה:

יש לציין כי כל אלה לא ראו אף פעם את 'הדיבוק' על הבימה, ואולי משום כך היתה
ההצגה מלאה כל כך רוח הקודש. נזדמן לי אחר כך לראות שלוש הצגות שונות של
'הדיבוק'. זו של גנסין בתל-אביב, אצל הלהקה 'הווילנאית' וב'הבימה'. יודקה כחנן וכצדיק
ממירופול שהזכיר לי את הרבי ר' שועלי דזיקובר מחבר 'עטרת יהושע' עורר בי התלהבות
רבה ביחוד כשהיה יוצא 'מקודש הקודשים' שלו — לפי ביטויים של החסידים —
לתקיעת השופר. אל נשכח שיודקה עצמו הוא מדזיקוב [עייירה קטנה שהיתה ידועה
בחסידותה] כך לבוש קיטל לבן וטלית על ראשו אמר את תפילתו. למראה ההוא נעצרה
נשימתו של הקהל. ועוד היום מהדהדים באוזני דבריו 'והעם הנו קדוש זה עם ישראל'
שהשתפכו במתיקות עד אין שיעור.¹⁴

'הדיבוק' של הכביש הוצג פעם נוספת בעין-חרוד. הצגה זאת התקיימה כמה חודשים אחרי ייסודו
של הקיבוץ, ב-1921.

11 שם.

12 י' דודון, אהבה מאונס, תל-אביב (ללא ציון תאריך), עמ' 70-72.

13 'יומן' (לעיל, הערה 8).

14 ב' וינריב (לעיל, הערה 6).

הצגת 'שרשרת הזהב' (של י"ל פרץ) על-ידי חברי קיבוץ א' של השומר הצעיר (מקימי קיבוץ בית-אלפא לעתיד-לבוא). ההצגה התקיימה במחנה עבודה סמוך למערות שימרון (ליד כביש נהלל)

ד

קבוצת השחקנים אשר בראשה עמד יערי העלתה עוד שתי הצגות באותה תקופה, כמחנה עבודה אחר, על-יד נהלל. אחרי סלילת הכביש שם העלו את 'שרשרת הזהב' לפרץ בתרגומו של אברהם יערי, אחיו של יהודה יערי. אחרי התבססותו הראשונית של קיבוץ בית-אלפא, אשר נוסד באוקטובר 1922 על-ידי חברי הקבוצה עצמם, העלו את 'הגולם' ללייוויק, אף הוא בתרגומו של אברהם יערי. הצגה זו הועלתה על-ידי הקבוצה לפני העלאתה על-ידי 'הבימה', ואפשר להניח שכמוסקבה לא ידעו על ההצגה בבית-אלפא.¹⁵ את החרוזים למחזה זה תרגם יצחק למדן. בהצגת 'הגולם' שיחק יהודה יערי את תפקיד המהר"ל, והיא הוצגה בבית-אלפא, בדגניה א' ואולי אף בעין-חרוד, 'כשביל עמק הירדן ומושבות הגליל התחתון'.¹⁶

במשך שנה בערך הצליחה אם כן קבוצת חובכים זו להפיק שלוש הצגות שונות, שכולן מושרשות במסורת היהודית של הגלות; זאת תוך כדי עבודה מאומצת בסלילת כבישים ובהקמת קיבוץ בית-אלפא.

הצירוף בין החלוציות של ההווה לבין השורשים הגלותיים של העבר כפי שהם באים לידי ביטוי

¹⁵ הצגת הבכורה של ההפקה המוסקבאית של 'הבימה' היתה ב-15 במארס 1925. התרגום של הפקה זו הוא של ב' כספי. על-פי הביבליוגראפיה של אברהם יערי עצמו (ירושלים תשט"ו) לא התפרסם אף אחד מן התרגומים הללו של 'הגולם'.

¹⁶ ד' בקר (לעיל, הערה 9).

בהצגות אלה הוא ללא ספק יסוד חשוב ביותר בתרבות הארץ-ישראלית. עד כמה השורשים החסידיים מבית הוריו של יהודה יערי ממשיכים להזין אותו גם לאחר עלייתו ארצה והקמתם של מחנות העבודה החלוציים קשה לומר בוודאות, אך אין ספק שההצגות היו כיטוי לשורשים אלה. אליעזר הכהן, בדברי הזיכרון שלו למרטין בובר, מזכיר את ההצגות ואת חשיבותן באותם הימים: גם אנחנו, השאר שהגענו מבתי מחבוללים, אף אנו 'הגויים' מצאנו סעד ומשען נפשי בימי מבחן קשים בהחייאת הסימבוליקה החסידית. נתחממנו לאור חכמת החיים וההומניזם העמוק של העדה החסידית, כפי שנתגלו לעינינו במישנתו של בובר על החסידות. ומה שגדול ביותר אצל בובר בתורתו על החסידות ובשאר גילוייו מעולמה של יהדות המעמקים, הלא הוא הערך של החברותא, של העדה. באותה תקופה הצגנו את 'הדיבוק' לאנסקי את 'הגולם' ללייוויק ואת 'שלשלת [כך!] הזהב' מאת י.ל. פרץ והיו חוויות חסידיות עמוקות, בנות לוויה לחיי הקבוץ.¹⁷

דברים אלה קושרים את החסידות ו'החברותא' עם חיי הקולקטיב של הקיבוץ בראשית דרכו, לפני שהושפעה מן התיאוריה המרקסיסטית.

להצגת 'הדיבוק' על כביש חיפה-ג'דה יש גם היבט נוסף — היבט אישי יותר, השופך מעט אור על הרקמה התרבותית והאנושית המורכבת שבה נוצרה ההצגה. יהודה יערי סיפר ששבוע לפני שהגיע אליו כתב-העת 'התקופה' ובו תרגומו של ביאליק ל'הדיבוק', התאבד בחור צעיר ותמהוני מחברי הקבוצה. חברתו היתה 'מסתובבת סהרורית והוזה' ולדעת יערי נתנו המחזה וההצגה 'תשובה', לפחות באופן חלקי, למועקה שנוצרה בעקבות המקרה הראשון של איבוד-לדעת בקבוצת צעירים זו.¹⁸ אולם מעבר למימד האישי, תורמת סדרת ההצגות הללו להתפתחותו של תיאטרון החובבים הארץ-ישראלי ולהכנת מורכבות השורשים התרבותיים של מפיקיהן, שחקניהן וקהלן. השורשים החסידיים ועבודת הכפיים החלוצית מהווים בסיס מעניין ומורכב שממנו התפתחה וצמחה התרבות החילונית של הקיבוץ בגילגוליו הראשונים.

17 אליעזר הכהן, 'תלמידיו של בובר', נתיבי הקבוץ, תל-אביב 1973, עמ' 61.
18 ראה מודעת אבל ב'קהיליתנו' (לעיל, הערה 2), עמ' 103 הנושאת את התאריך 'ליל ששי, אור ליום שבת, ו' שבט תרפ"ב' [4 בפברואר 1922]. מכאן שהצגת 'הדיבוק' הועלתה זמן קצר לאחר-מכן, על-פי דבריו של יהודה יערי, שאמר ש'התקופה' הגיע לידיו כשבוע אחרי מקרה ההתאבדות.